

Witold WOJDYŁO 

Mazowiecka Uczelnia Publiczna, Wydział Nauk Społecznych, Płock, Polska

W obliczu czerwonego niebezpieczeństwa. Destrukcyjny wizerunek bolszewizmu w myśli politycznej Narodowej Demokracji 1918–1939. Wybrane aspekty

In the Face of the Red Danger. The Destructive Image of Bolshevism in the Political Thought of the National Democracy 1918–1939. Selected Aspects

• Abstrakt •

Jako odmiana doktryny komunistycznej bolszewizm formował się w Rosji w latach 1903–1920, stając się po rewolucji październikowej 1917 r. oficjalną i zarazem jedyną podstawą działalności bolszewików. Podejmując i rozwijając w projekcjach społeczno-politycznych kwestie dotyczące stanowiska wobec bolszewizmu, polska nacjonalistyczna formacja polityczna dużo uwagi poświęcała jego fundamentom ideowym, mechanizmom stworzonego na jego podstawie systemu politycznego i wynikającym z tego faktu destrukcyjnym zagrożeniom przenikającym do nowo powstałego po 123 latach niewoli narodowej państwa polskiego.

Słowa kluczowe: bolszewizm; komunizm; ZSRR; Narodowa Demokracja; myśl polityczna; publicystyka endecka; Druga Rzeczpospolita

• Abstract •

Bolshevism was formed in Russia between 1903 and 1920 as a variant of the communist doctrine. After the October Revolution of 1917, it became the official and the only basis for the Bolshevik activity. The Polish nationalist political formation took up and developed issues regarding its position towards the idea of Bolshevism in the socio-political projections. The formation devoted much attention to ideological foundations of Bolshevism, mechanism of the political system which was created on its basis and destructive threats which penetrated the Polish state re-established after 123 years of captivity.

Keywords: Bolshevism; Communism; USRR; National Democracy; political thought; journalism of National Democracy; Second Polish Republic

Uwagi wstępne

Jednym z głównych wrogów zewnętrznych i wewnętrznych polskiej nacjonalistycznej formacji ideowej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej był bolszewizm. W poniższym tekście sprecyzowano zakres znaczeniowy tego kontrowersyjnego i często niejednoznacznie interpretowanego pojęcia oraz terminów: komunizm, wróg polityczny i myśl polityczna.

Uchwycenie istoty tych pojęć, a nade wszystko destrukcyjnego wpływu bolszewizmu w dwudziestolecie międzywojennym, stało się możliwe dzięki wszechstronnej analizie zgromadzonych przez autora źródeł podmiotowych i sekundarnych. W kategoriach tych wartościowe okazały się źródła drukowane, a szczególnie pisma społeczno-polityczne kreatorów endeckiej myśli politycznej, endecka publicystyka prasowa z lat 1918–1939 oraz wyselekcjonowana literatura przedmiotu. Pełny zestaw wykorzystanego korpusu tekstów zawiera wyodrębniony pakiet bibliograficzny. Przyjęte ramy czasowe odpowiadające okresowi istnienia niepodległego państwa polskiego w dobie międzywojnia nie wymagają, jak się wydaje, szczegółowego uzasadnienia, albowiem w realiach Drugiej Rzeczypospolitej nastąpiło wyraźne zdynamizowanie aktywności omawianej formacji ideowej.

Przedmiotem prezentowanego artykułu jest uchwycenie najbardziej charakterystycznych części składowych bolszewizmu, dostrzeganych w myśli opiniotwórczych środowisk obozu narodowego, a jego celem – próba rekonstrukcji formowania się opinii, poglądów i teorii tej doktryny, występujących na gruncie myśli politycznej Narodowej Demokracji z lat 1918–1939. Sformułowany na tym tle problem badawczy sprowadza się do pytania o to, w jaki sposób myśl polityczna endecji definiowała bolszewizm oraz w jakich kategoriach postrzegała dynamikę jego strukturalnego rozwoju w polskiej przestrzeni publicznej. W tych uwarunkowaniach istotne okazało się także zwrócenie uwagi na aspekt historycznych i filozoficznych antecedencji bolszewizmu w ujęciu polityków endecji i publicystów, jak też na zagadnienie totalitaryzmu rozpatrywane przez konstruktorów myśli narodowej na przykładzie Związku Sowieckiego.

Specyfika omawianego zagadnienia oraz artykulacja problemu badawczego w naturalny sposób rzutowały na dobór i charakter zastosowanych metod badawczych, wśród których ważną rolę odegrały: krytyczna analiza tekstu o charakterze jakościowym, elementy metody analizy dyskursu i elementy metody historycznej. Z technik badawczych najbardziej przydatna okazała się analiza świadectw myśli politycznej, której istotą jest wnioskowanie na podstawie zgromadzonych i odnoszących się do podjętej problematyki materiałów źródłowych.

Bolszewizm jako rosyjska odmiana komunizmu

Wnikliwa akrybia endeckich świadectw myśli politycznej, którą Jan Jachymek współ z Waldemarem Paruchem postrzega w kategoriach wszelkiej formy refleksji nad „rzeczywistością polityczną, niezależnie od stopnia rozwoju, wewnętrznej spójności i systematyzacji oraz uteoretyzowania i konkretyzacji, gdzie przedmiotem owej refleksji jest polityka rozumiana jako forma działalności społecznej poprzez stosunki i mechanizmy związane ze sprawowaniem władzy” (Jachymek, Paruch, 2001, s. 11), potwierdza na ogół znana już tezę, że wrogów nacjonalistycznej formacji ideowej przedstawiano zazwyczaj w sposób ogólnikowy, schematyczny i emocjonalny, podkreślając zarazem, że kolportowane przez nich treści stwarzały poważne zagrożenie dla narodu polskiego (Maj, 2006, s. 390–391). Istotnym elementem wzmacniającym sugestywność upowszechnianego przez endeków wizerunku wroga pozostawał w znacznej mierze mit polityczny. Ten ostatni poprzez wykorzystywanie ściśle zdefiniowanej siatki pojęciowej, fragmentaryczność, powierzchowność i ekspresję przekazu oraz pełne subiektywności uproszczenia prowadził do wytworzenia i ugruntowania oczekiwanego sposobu wartościowania i oceny rzeczywistości (Kącka, 2018, s. 277; Maj, 2008, s. 156–158; Pawełczyk, 1993, s. 7–13).

Głównym przesłaniem upowszechnianego przez nacjonalistów zmitologizowanego obrazu wroga była jednak nie tylko integracja i mobilizacja Polaków wobec zagrożeń zewnętrznych i wewnętrznych, lecz również eksponowanie własnego środowiska ideowopolitycznego. Miało ono stać na straży fundamentalnych interesów polskiej wspólnoty narodowej i dążyć do asekuracji właściwych determinant jej rozwoju. Można zatem stwierdzić, że niezależnie od amplitudy wywoływanego przez wroga zagrożenia rzeczywisty sposób jego prezentacji legitymizował w zasadzie zarówno egzystencję omawianej formacji ideowej, jak i generowane przez nią projekcje społeczno-polityczne.

Zdaniem Ewy Maj: „Strategia posiadania wroga była wywiedziona z umiejętności rozpoznania zasad jego funkcjonowania, albowiem narodowi demokraci do oglądu publicznego przedstawiali wiele typów wrogów, warunkując ich rozpoznanie sytuacją historyczno-polityczną” (Maj, 2010, s. 472). Reguły te potwierdzają zachowane do tej pory liczne świadectwa myśli politycznej (Trembicka, 2015, s. 199–211), i to zarówno z okresu poprzedzającego odzyskanie niepodległości przez Polskę, jak i z dwudziestolecia międzywojennego. Za reprezentatywną w tym wymiarze można uznać opinię lidera obozu narodowego i promotora jego doktryny Romana Dmowskiego, który w jednej ze swych wypowiedzi stwierdzał, że skutecznie poszerzył i udoskonalił swoje umiejętności polityczne, podejmując próbę zrozumienia motywów postępowania wrogów zewnętrznych i wewnętrznych polskiej

nacjonalistycznej formacji ideowej. Jego zdaniem efektywną metodą rozpoznania wroga było przeniknięcie w tok struktury jego myśli. Całość swych rozważań w tej materii autor *Myśli nowoczesnego Polaka* dopełniał frazą, że dopiero po zapoznaniu się z intencjonalnymi motywami postępowania wroga można w pełni podjąć z nim walkę (Dmowski, 1996, s. 150).

Można więc przyjąć, że wróg analizowany w kategoriach politologicznych to „podmiot o określonym statusie w relacjach kooperacji negatywnej: ofiary lub przeciwnika, gdzie za cel uznaje się zniszczenie go lub trwałe wyeliminowanie z dalszej interakcji. Wróg często wywołuje aktywne i agresywne działania” (Ziółkowski, 2013, s. 389). W tej sytuacji nie sposób nie odwołać się do klasycznej interpretacji określenia „wróg polityczny” w ujęciu niemieckiego konstytucjonalisty i politologa Carla Schmitta, który stwierdzał, że: „W sensie egzystencjalnym jest on tym innym, jest obcy i to zupełnie wystarcza, aby określić jego istotę” (Schmitt, 2012, s. 254, 257). Racjonalność takiej argumentacji potwierdza m.in. Jarosław Tomasiewicz, który uwzględniając założenia Schmitta, w swej monografii poświęconej ugrupowaniom neoendeckim w Trzeciej Rzeczypospolitej zwraca uwagę na fakt, że każda ideologia w naturalny sposób zmierza do wygenerowania własnego mitu wroga, albowiem walka z nim legitymizuje obecność danej formacji politycznej współ z propagowaną przez nią wizją pożądanego ładu (Tomasiewicz, 2003, s. 339).

W endeckiej myśli politycznej w Drugiej Rzeczypospolitej zmitologizowany obraz wroga nie był jednolity strukturalnie. W gronie adwersarzy nacjonalizmu polskiego, w zależności od kategoryzacji podziału (wróg zewnętrzny lub wewnętrzny), dostrzegano wyodrębnione mniejszości narodowe, wybrane systemy religijne i filozoficzne, prądy kulturalne, wrogo usposobionych do idei narodowej oponentów politycznych, nieprzyjazne nurty ideowe, „przy czym przynależność do poszczególnych kategorii nie wykluczała się wzajemnie” (Strzelecki, 2012, s. 159). Nie przeszkadzało to bynajmniej przedstawicielom ND w wyselekcjonowaniu i ustaleniu jednolitego wroga państwa narodowego (Wojdyło, 2020, s. 7–100), którym stali się Żydzi, masoni i komuniści (Giertych, 1938, s. 152; Bartoszewicz, 1937, s. 685–688).

Dostrzegany przez endeków niebezpiecznym antagonistą łączącym integralnie pierwiastki wroga zewnętrznego i wewnętrznego był również agresywny i bezwzględny bolszewizm. Na złożoną strukturalność tego pojęcia zwrócił uwagę historyk dziejów najnowszych Rafał Michał Stobiecki, który zaproponował systematykę postrzegania tego podmiotu w kategoriach ideologii, historii ruchu społeczno-politycznego i wreszcie obopólnej syntezy dwóch poprzednich części składowych (Stobiecki, 1998, s. 16–17; Strzelecki, 2018, s. 63). Zaproponowana przez Stobieckiego delimitacja pojęcia bolszewizmu nie rozwiązuje wszakże rozległości interpretacji, a jedynie poniekąd wpisuje się w nie. W opiniach przedstawicieli ND można bowiem zauważyć

brak koherencji w zakresie definiowania bolszewizmu i komunizmu, które częstokroć określano zamiennie w zależności od potrzeb mianem: ideologii, światopoglądu czy też doktryny. Konotacje związane z wykładnią pierwszego pojęcia (bolszewizm) endecy postrzegali jako przejaw „wytworu obcego, choroby społecznej, komponentu duszy rosyjskiej, antytezy cywilizacji zachodnioeuropejskiej (chrześcijańskiej), imperializmu” (Andrzejczak, 2016, s. 151–161). W prezentowanym artykule w ślad za Stefanem Stępiem bolszewizm jest rozpatrywany w kategoriach rosyjskiej odmiany komunizmu (Stępień, 2012, s. 420–432).

W tle tych dywagacji należy podkreślić, że nacjonalistyczne środowiska opiniotwórcze dużo uwagi poświęcały fundamentom ideowym bolszewizmu, mechanizmom stworzonego na ich podstawie całego systemu politycznego oraz wynikającym z tej sytuacji destrukcyjnym zagrożeniom. Istotne w tym względzie są niewątpliwie rozważania historiozoficzne głównego konstruktora Związku Ludowo-Narodowego, profesora ekonomii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i publicysty endeckiego – Stanisława Grabskiego. Aktywnie uczestnicząc z ramienia ND w polityce polskiej, łączył on działalność praktyczną z refleksją teoretyczną i pracą naukowo-badawczą. Skupiając się na nauce ekonomii społecznej, interesował się także ideologią i praktyką komunizmu bolszewickiego, w którym upatrywał zagrożenie dla Polski i cywilizacji łacińskiej. Przedmiotem zainteresowań badawczych Grabskiego stała się również analiza przyczyn wybuchu rewolucji bolszewickiej, mechanizmy i prawidłowości jej przebiegu oraz próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak doszło do jej zwycięstwa w Rosji carskiej. Uzasadniając podjęte przez siebie działania, w przedmowie do jednej ze swych rozpraw publicystycznych, konstatował: „Obowiązkiem socjologa, któremu dane było bezpośrednio się przyjrzeć rewolucji w głównym jej dziś ognisku w Rosji bolszewickiej, jest uczynić niezbędny wysiłek myślowy, by odnośne obserwacje usystematyzować i złączyć je przyczynowo” (Grabski, 1921, s. 10).

Poprzedzająca rozwój idei bolszewickiej rewolucja w Rosji była zdaniem Grabskiego, w przeciwieństwie do rewolucji francuskiej, „już od pierwszej chwili pozbawiona wszelkiego twórczego pierwiastka. Nie stworzyła żadnej nowej idei, nie udoskonaliła w niczym administracji i wojskowości. Umiała tylko niszczyć istniejące poprzednio urzędy, albo pozostawiając po nich zupełną próżnię, albo zastępując je marnymi prowizoriami, albo wreszcie wprowadzając urzędy ślepo skopiowane z obcych wzorów. Nie wydała też żadnego pozytywnego hasła [...]. Program bolszewików to był ściśle zastosowany marksizm, dyktatura proletariatu, wywłaszczenie właścicieli i upaństwowienie narzędzi i środków produkcji” (Grabski, 1921, s. 43). Reperkusje będące pochodną wydarzeń rewolucyjnych skłaniały go również do konstatacji, że wprowadzały one „zastój gospodarczy i wraz z nim nędzę, rujnując

finanse państwa, powstrzymując rozwój oświaty, zabijając w masach poczucie prawa, doprowadzając do niebywałych granic korupcję i samowolę w urzędach, wyzwalając najdziksze, najbardziej barbarzyńskie instynkty, oddając władzę w ręce krwawych maniaków lub pospolitych zbrodniarzy, a głównym motywem działań ludzkich czyniąc strach, nakazując zabijać i niszczyć, by samemu nie być zabitym i zniszczonym [...]. Wywróciwszy rządy zbyt despotyczne, wprowadza stokroć gorszą tyranie i uciemiężenie całej ludzkości” (Grabski, 1921, s. 92). Splot tych brzemiennej w skutki działań miał budzić stałą niepewność życia, wyzwalając niejednokrotnie drżące w niektórych jednostkach ludzkich tendencje barbarzyńskie, niszcząc w ten sposób dotychczas obowiązujące prawa i autorytety moralne. Zdaniem Grabskiego krwawy, niekontrolowany przewrót stwarzał „ciągłą niepewność jutra, wywołując z jednej strony chęć użycia dnia dzisiejszego, bo jutro niewiadome, sprowadza człowieka do stanu barbarzyńcy, który żyje tylko chwilą bieżącą, bez myśli o przyszłości” (Grabski, 1921, s. 108).

Grabski postrzegał bolszewizm jako ideologię i praktykę polityczną realizowaną przez Włodzimierza Lenina, Lwa Trockiego i Józefa Stalina w kontekście wprowadzonego przez nich totalitarnego systemu rządzenia. Zakładając, że marksizm był komunizmem zrodzonym w kręgu cywilizacji łańskie, można uznać, że bolszewizm stanowił adaptację komunizmu marksowskiego do uwarunkowań będących pochodną przynależności Rosji do cywilizacji turańsko-mongolskiej oraz stanu umysłowości rosyjskiej inteligencji drugiej połowy XIX w. Zdaniem Grabskiego charakteryzowała się ona biernością, albowiem: „Poczynając od Czernyszewskiego aż po Gorkiego i Kuprina, literatura rosyjska szerzyła przede wszystkim negację wszystkich ustalonych pojęć moralnych, społecznych i politycznych, wszelkich uznanych dóbr kulturalnych, nie dając w zamian zburzonych zasad żadnych pozytywnych wskazań, szerzyła jednym słowem nihilizm” (Grabski, 1921, s. 76). Kilka lat później, w kolejnej swojej publikacji, pisał: „Z zespolenia się mongolskiego despotyzmu, turańsko-rosyjskiego nihilizmu niszczącego wszystko, co ponad przeciętną miarę wyrasta, powstał bolszewizm nie tylko we wszystkim różny od świata zachodnioeuropejskiego, ale namiętnie go nienawidzący” (Grabski, 1927a, s. 114). W odczuciu Grabskiego bolszewizm przeniósł punkt ciężkości z idei komunizmu jako alternatywnej wizji przyszłości świata na kwestie związane z taktyką rewolucyjną, zdobyciem władzy i jej utrzymaniem. W ostatecznej konkluzji stwierdzał więc, że to nie „komunizm jest najistotniejszą treścią bolszewizmu, lecz rewolucja, niszcząc prawne i moralne podstawy rzymskiej, zachodnioeuropejskiej cywilizacji chrześcijańskiej” (Grabski, 1927b, s. 117; Wojdyło, 1993).

W środowisku ND nie był to pogląd odosobniony. Równie krytyczną panoramę destrukcyjnych pierwiastków bolszewizmu przedstawił poseł do Sejmu

Ustawodawczego i senator Władysław Jabłonowski. Nowo powstałe państwo sowieckie, pozostające zdaniem tego polityka „w mocy Antychrysta”, stanowiło groźne niebezpieczeństwo dla całego chrześcijańskiego świata „cywilizacji rzymskiej”. Twór ten był źródłem degrengolady moralnej i materialnej ludności, która bezpośrednio lub pośrednio zetknęła się z miazmatami „barbarzyństwa wschodniego”. Przedstawiając przykłady wynaturzeń systemu społecznego i politycznego Rosji bolszewickiej, Jabłonowski obawiał się utrzymywania atmosfery niszczycielskiego „obłędu rewolucyjnego” i nieuchronnej nędzy materialnej ludności (Jabłonowski, 1928; Wapiński, 1996). Podobnie autor *Mysli nowoczesnego Polaka* stwierdzał, że przejmujący władzę w Rosji bolszewicy wykorzystali instrumentalnie nie tylko zróżnicowany intelektualnie dorobek naukowy współczesnego socjalizmu, lecz także despotyczne formy sprawowania władzy charakterystyczne niegdyś dla imperium mongolskiego i państwa moskiewskiego, które dla swych wewnętrznych potrzeb znacznie udoskonalili (Dmowski, 1996, s. 142–143). Główne zagrożenie dostrzegał jednak Dmowski nie tyle w stylu rządzenia bolszewików, ile w zakładanym i kolportowanym przez nich materialistycznym komunizmie (Zamorski, 1924, s. 2–3; Wasilewski, 1927, s. 301–302).

W opinii ND komunizm o takim podglebiu konsekwentnie zmierzał w kierunku anarchii moralnej i miał za zadanie sformatowanie jednostki wyzbytej z wszelkich uczuć moralnych. Opinię tę podzielał Grabski, który stwierdzał, że I wojna światowa wraz z rewolucją bolszewicką w Rosji: „Zachwiała silnie nie tylko państwową organizacją Europy i podstawami jej dobrobytu. Wywołała ona jednocześnie głęboki kryzys moralny, zakwestionowała pojęcia, na których opierała się kultura obywatelska i społeczna 19 wieku. Wartość człowieka, jego indywidualna twórczość myślowa i godność etyczna zostały podane w wątpliwość. W okopach największy artysta wart był tyleż co pastuch bydła, a subtelność moralna stawiała się nieraz słabością. Jednostkę pochłaniała masa, nad prawem i słusznością górowała siła” (Grabski, 1927a, s. 95–96). Odnosząc się do skali i charakteru wspomnianych przeobrażeń, dodawał, że nawet wtedy, gdy rozpadną się instytucjonalne fundamenty wprowadzonej w Rosji dyktatury proletariatu, w dalszym ciągu będą zauważalne negatywne skutki „wychowania dziesiątków milionów młodzieży w pogardzie uczuć rodzicielskich, solidarności rodzinnej, miłości małżeńskiej, poszanowania życia i własności bliźnich, autorytetu wiedzy, a nade wszystko nienawiści do Boga i wszelkiej religii” (Grabski, 1927b, s. 31; Lutosławski, 1919, s. 9; Glass, 1927, s. 68; Kochanowski, 1934, s. 407, 445).

W palecie tej destruktywnej koloratury wypowiadał się również pisarz i historyk dziejów Kozaczyzny Franciszek Rawita-Gawroński, który postrzegał bolszewizm przez pryzmat „sekty religijnej”. Uzasadniając swój punkt widzenia, argumentował,

że nurt ten nie znał tolerancji, albowiem: „Jest on religią pewnego rodzaju i fanatyzmem religijnym, jednając sobie zwolenników różnymi metodami: mieczem jak Muzułmanin, złotem jak Żydzi, propagandą ideową jako środkiem walki kulturalnej” (Rawita-Gawroński, 1921, s. 2; Koko, 2006). Interpretując z kolei złożoność bolszewizmu, zwracał uwagę, że nie sposób go zrozumieć bez uwzględnienia całości dziedzictwa rosyjskiego, ponieważ wprawdzie wyrósł on z pnia teorii „Marksa i Lassala, ale poszedł dalej i doktrynę tę znieprawił, doprowadziwszy ją do absurdu” (Rawita-Gawroński, 1927, s. 12). Zdaniem Gawrońskiego bolszewizm był pochodną „ducha innej kultury niż romańska, jest skomplikowanym objawem psychiki narodu stojącego na pograniczu Azji i Europy, bliższego wszakże Azji niż Europie, był produktem tej mieszaniny ras, z jakiej powstał naród rosyjski i państwo [...] ta mieszanina azjatycka [...] przyniosła [...] z dalekiej praojczyzny własną duszę, własne pojęcia moralne, które stykając się z nowym dla nich światem umysłowym i moralnym, przekształcały się powoli, dając coś z siebie i coś wchłaniając, przyczyniając się do ukształtowania swego rodzaju konglomeratu etnicznego, nazwanego rosyjskim” (Rawita-Gawroński, 1927, s. 12). Gawroński był też przekonany, że mimo radykalnej zmiany politycznej charakter narodowy Rosjan pozostał nienaruszony. Kreował go z jednej strony carat i związane z nim elity, które rozpierała „pycha i chciwość zaborców starych Rurykowiczów i bezwzględnych chanów Złotej Ordy dla innych, z drugiej zaś masy posłuszne i pokonane [...], gdy są trzymane na łańcuchu tej tradycyjnej władzy, a bezgranicznie zuchwałe i dzikie, gdy nie czują obroży na sobie” (Rawita-Gawroński, 1922, s. 4). Wpływ tych czynników sprawiał, że charakter rosyjski cechował się nieobliczalnością i brakiem wytrwałości, co z kolei powodowało, że polityka rosyjska przedstawiała się jako „zagadka przyszłości”. Oceniając z kolei bolszewizm w kategoriach relacji międzynarodowych, uważał, że był on destrukcyjny i niebezpieczny nie dlatego, że dążył do zniszczenia istniejącego ustroju społecznego, lecz dlatego, że był oparty na zasadach antyzachodniej kultury (Koko, 2010, s. 333–339; Kawalec, 1989, s. 24–31).

Optykę postrzegania tego zjawiska w podobnej perspektywie podzielał sympatyzujący z ND redaktor miesięcznika „Walka z Bolszewizmem” Henryk Glass (Zackiewicz, 2004, s. 248–258; Meller, 2008, s. 42–56). Stwierdzał on, że zagrożenie bolszewickie stanowiło niebezpieczne wyzwanie dla moralności chrześcijańskiej, a doktryna ta w całej swej złożoności była nie tylko ustrojem politycznym czy dyktaturą partii, lecz przede wszystkim rozkładem ducha odrzucającym wszelkie prawa boskie i ludzkie w dążeniu do wyznaczonego celu. Analizując składowe części bolszewizmu, podzielał tezę, że były one pochodną zmian zachodzących w wyniku rewolucji. Zwracał też uwagę na fakt, że główni aranżerzy przeobrażeń społeczno-politycznych w Rosji odwoływali się do haseł demagogicznych, szermując

sloganami nienawiści klasowej, które padły na podatny grunt. Nie bez znaczenia pozostawała reżyseria socjotechniczna. „Tłumom obiecywano wszystko, czego pragnęły. Robotnik chciał dobrobytu bez pracy – mówiono mu: zabierz fabrykę. Chłop chciał ziemi – mówiono mu: zabierz ziemię. Chciano rabować – komuniści zachęcali: grab zagrabione. A gdy ktokolwiek stał na przeszkodzie, to wskazywano na niego jak na burżuja, sługę kapitału, wroga ludu” (Glass, 1974, s. 143). Realizacji założeń dyktatury proletariatu sprzyjała degrengolada moralna „czerwonej elity”. Czynnikiem osłabiającym więzi narodowe był także rozwój idei wywrotowych, negujących uznawane przez naród wartości (Glass, 1930, s. 195). Zdaniem Glassa niebezpieczeństwo ze strony bolszewizmu miało więc polegać na stworzeniu przez grupę przywódców proletariackich systemu rozkładu każdej cywilizacji, nie tylko chrześcijańskiej.

Krytyczne w swej wymowie uwagi i oceny formułowali endecy pod adresem bolszewickiego modelu wychowawczego. Teza ta pozostawała w ścisłym związku z negacją całego systemu sowieckiego, identyfikowanego z wrogością wobec Europy, barbarzyństwem, despotyzmem, terrorem partii komunistycznej. Zgodnie też podkreślano, że oparty na skrajnym materializmie sowiecki system wychowawczy generuje i upowszechnia wzorzec jednostki bezwolnej, pozbawionej zdolności twórczych (Wasilewski, 1918, s. 2; Strzelecki, 2008, s. 96–97). System ten zakładał bowiem całkowite podporządkowanie jednostki kolektywnemu modelowi społeczeństwa, albowiem prowadziło to do szybkiego rozbicia „skorupy życia prywatnego”. Wygenerowany w ten sposób bolszewicki wzorzec osobowy wymagał bezwzględnej posłuszeństwa wobec partii i tożsamej z nią władzy. Działania te zmierzały w kierunku sformatowania matrycy „prawdziwego patrioty sowieckiego”, posługującego się wprawdzie językiem narodowym, lecz usposobionego negatywnie do swojej historycznej ojczyzny (obszerniej zob. Michalski, 1997).

Wizja narodzin nowego „innego świata” wywoływała ambiwalentne uczucia i dezaprobatę ze strony ND. W niespełna dwa lata po przewrocie bolszewickim związany ze środowiskiem „Głosu Lubelskiego” Wacław Kryński ostrzegał, że „eksperymenty bolszewików zmierzające w kierunku wyzwolenia młodzieży spod »tyranii« rodziców miały poważny wpływ na jej postępującą demoralizację” (Kryński, 1919, s. 3). To niepokojące zjawisko społeczne w kręgach młodzieży rosyjskiej dostrzegał organ prasowy młodszej generacji pokoleniowej ND „Awangarda”. Na jego łamach jeden z licznych publicystów pisma w 1928 r. konstatował: „Najpodatniejszym gruntem dla roboty komunistycznej jest młodzież zdemoralizowana. W Rosji odbywa się ona metodycznie. Uświadamianie fizjologiczne dzieci jest dzisiaj podstawą wychowania w szkołach sowieckich. Młodzieniec i dziewczyna, poznawszy przedwcześnie wszystkie powaby i tajemnice życia, stają się obojętni wobec brzydoty i zła. Takimi

są dzisiaj żołnierz bolszewicki i te 7 milionów bezdomnych rosyjskich dzieci bez ojca i matki” (Borkowski, 1928, s. 69). Destrukcja życia rodzinnego była więc naturalną konsekwencją myślenia bolszewików o fundamentach, na których miano posadowić nowe, porewolucyjne społeczeństwo. Dosadnie kwestię tę ujął Stalin, zdaniem którego „prawdziwy bolszewik nie powinien i nie może mieć rodziny, ponieważ musi całkowicie poświęcić się partii” (Andrzejczak, 2016, s. 303; Białokur, 2005, s. 310).

Marginalizacja instytucji małżeństwa z możliwością zerwania jego więzi w dowolnym momencie również nie napawała zbytnim optymizmem środowiska zintegrowanego wokół idei narodowej. Dostrzegał to m.in. publicysta „Przeglądu Wszechpolskiego” Ignacy Oksza-Grabowski. W artykule *Założenia nacjonalizmu całkowitego*, przestrzegając przed objawami anarchii społecznej i politycznej płynącej z Rosji bolszewickiej, pisał: „Kosztom rodziny jako fundamentalnej instytucji politycznej wyniesiono w górę bezwładny atom, tak zwane indywiduum, oddając je na łaskę i niełaskę przypadków wiecznego rewolucjonizmu. Uderzono w cały filar i w kolumnę, i w podmurowanie, i w religię, i w rodzinę. Nie dziw, że cały gmach grozi zawaleniem. Rosja bez rodziny i bez religii upadła od razu” (Oksza-Grabowski, 1923, s. 32).

W publicystyce endeckiej dostrzegano także przejawy destrukcyjnej roli szkoły sowieckiej nadzorowanej przez komisarza oświaty Anatolija Łunaczarskiego. Podejmując próbę zdefiniowania zmian zachodzących w tej przestrzeni, endecy stwierdzali, że osią tych przeobrażeń było przechodzenie z etapu anarchiczno-komunistycznego z przewagą pracy fizycznej do etapu kształtowania inteligencji komunistycznej, w którym elementem kluczowym stawała się przynależność klasowa, sama szkoła zaś była przede wszystkim narzędziem wzmożonej propagandy (Szmydtowa, 1929, s. 171–172). Ideałem wychowania sowieckiego w tych realiach stawała się jednostka pozbawiona wszelkich cech indywidualnych. W systemie tym zakładano bowiem, że całość treści kształcenia powinna się opierać na podbudowie idei walki klasowej dyktatury proletariatu i animacji awersji do wszelkiej religii. Procesowi temu towarzyszyła niechęć do wszelkiej aktywności i ambicji uczącej się młodzieży. Zabiegi te zdaniem ND sprowadzały się do „deprawacji młodych dusz ludzkich”. Całość bolszewickiego systemu edukacji opierała się więc na wychowaniu, którego celem było, jak zauważył Richard Edgar Pipes, kształtowanie i formowanie osobowości jednostki. Dostrzegając tę współzależność, badacz konstatował: „Cały reżim sowiecki został nastawiony na wychowanie: jednym z głównych zadań wszystkich instytucji państwa, od związków zawodowych po Armię Czerwoną, było wpajanie obywatelom zasad komunistycznych – do tego stopnia, że ludzie odwiedzający Rosję w latach dwudziestych odnosili czasem wrażenie, że państwo bolszewickie to jedna wielka szkoła” (Pipes, 2000, s. 317–318). Można więc uznać, że w ujęciu bolszewików była

to szkoła wychowania i terroru, albowiem cel, do którego zmierzano, sprowadzał się do wygenerowania modelu człowieka radzieckiego, definiowanego w najnowszej historiografii jako *homo sovieticus* (Tischner, 2012, s. 117).

W endeckiej propagandzie antybolszewickiej można też dostrzec zradykalizowane wątki antysemickie. W zgodnej ocenie ND to właśnie Żydzi pozostawali zagorzałymi admiratorami komunizmu, powszechnie uznawanego za istotne ogniwo międzywojennego świata. Tezę tę miał potwierdzać przykład agresywnego bolszewizmu, w którego powstaniu i rozwoju odegrali oni, jak zwracano uwagę, rolę szczególną (Ryba, 1999, s. 96–97; Maj, 2000, s. 235; Wojdyło, 2000, s. 94–95). Za reprezentatywną w tym względzie należy uznać wypowiedź Zygmunta Wasilewskiego, według którego ta nacja narodowościowa uczyniła z bolszewizmu groźny instrument walki z chrześcijańską cywilizacją europejską. Zdaniem Wasilewskiego Żydzi ochotczo ubierali początkowo socjalizm w szaty teorii oportunistycznych, lecz w dogodnej dla siebie chwili zdzierali je i obnażali duszę barbarzyńców, dlatego też bolszewizm w całej swej postaci przyjął się tam, „gdzie cywilizacja nie była wytworzona z korzenia, nie rosła z ziemi ludu, lecz była zasadzona sztucznie” (Wasilewski, 1921, s. 87). W publicystyce endeckiej wskazywano również na płynące z Moskwy dyrektywy dla komunistów oraz mistyczną inspirację masonerii w wysunięciu idei frontów ludowych. Zdaniem ND Żydzi zawsze sprzyjali doktrynie bolszewizmu, będąc jej rozsądnikiem. W opinii członka władz ZLN i SN, lekarza i publicysty Joachima Bartoszewicza, nastroje antysemickie, rozwijając się żywiołowo w masach, stanowiły dobrą zaporę w powstrzymaniu rozwoju „czerwonego niebezpieczeństwa” (Bartoszewicz, 1937, s. 685–686). Na łamach redagowanego przez siebie i popularnego w środowisku narodowym *Podręcznego słownika politycznego* stwierdzał on, że zbudowanie w pełni równego społeczeństwa jest niemożliwe, a sama „Utopia komunizmu jest wspaniałym systemem zniszczenia. Zanim się zaprowadzi na ziemi raj wspólności, równocześnie trzeba na razie zniszczyć klasy posiadające, odebrać ziemię i majątki, zrabować kapitały, odebrać żony mężom, dzieci rodzicom, znieść wszystko, co jest wyższe rozumem, inteligencją, wiedzą, jednym słowem zabić to, co istnieje od wieków. Tę burzącą rolę komunizmu wyzyskali znakomicie Żydzi przy urządzaniu Rosji bolszewickiej” (Bartoszewicz, 1923, s. 360).

W środowiskach opiniotwórczych obozu narodowego obawiano się także wzmoczonego procesu proletaryzacji mas drobnomieszczańskich. Widząc skalę tego zjawiska, przestrzegano, że: „Bolszewicy ani na chwilę nie przestali dążyć do wszechświatowej rewolucji w Polsce. Wynika to z samej istoty leninizmu” (Grabski, 1927a, s. 104). Proponując odmienną taktykę postępowania względem poszczególnych kategorii wrogów, endecy dostrzegali nieskuteczność dotychczas stosowanych metod zwalczania komunizmu, stwierdzając, że: „Podkład dla komunizmu w Polsce istnieje.

Komuniści pracują. Pracują z wytężeniem przy pomocy neutralności naszych lewicowych rządów oraz socjalizujących czynników” (Zamorski, 1923; Zamorski, 1925). W okresie poprzedzającym wojskowy zamach stanu Józefa Piłsudskiego narodowi demokraci zabiegali o ustawową delegalizację działalności partii rewolucyjnych oraz formalny zakaz propagowania treści idei komunistycznych w kraju. Projekty ordynacji wyborczej do Sejmu i samorządu terytorialnego autorstwa prawników endeckich zawierały m.in. zapis o delegalizacji list komunistycznych, których elektorat dostrzegano głównie w środowisku mniejszości narodowych. Wykorzystując debatę parlamentarną, posłowie ND, jak chociażby Jan Zamorski i ks. Kazimierz Lutosławski, wielokrotnie wzywali rząd do ścigania i karania agitacji o podłożu rewolucyjnym (*Najazd Moskwy*, 1919; Zamorski, 1925, s. 3–8). Również w całym arsenale endeckich środków propagandowych w postaci broszur politycznych, odezw i plakatów przestrzegano przed zgubnymi wpływami bolszewizmu. Uwzględniając przesłanki towarzyszące tej akcji, animowano specjalny fundusz, który miał wspierać płaszczyznę tej aktywności, głównie różnorodnych organizacji proveniencji narodowej, oraz ograniczać możliwość zatrudniania komunistów w sektorze oświaty i w urzędach o profilu państwowym i municypalnym (Maj, 2000, s. 423).

Bibliografia:

- Andrzejczak, M. (2016). *Rosja w myśli politycznej Narodowej Demokracji w latach 1917–1939*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy Ostoja.
- Bartoszewicz, J. (1923). *Podręczny słownik polityczny. Do użytku posłów, urzędników państwowych, członków ciał samorządowych i wyborców*. Warszawa: Nakładem Księgarni Perzyński, Niklewicz i S-ka.
- Bartoszewicz, J. (1937.10.31.). Czerwone niebezpieczeństwo. *Myśl Narodowa*, 45, 685–688.
- Białokur, M. (2005). *Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Borkowski, E. (1928.05). Zdobycze komunizmu w Polsce. *Awangarda*, 3, 66–69.
- Dmowski, R. (1996). Świat powojenny i Polska. Roman Dmowski o ustroju politycznym państwa, oprac. K. Kawalec. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Giertych, J. (1938). *O wyjście z kryzysu*, przedmowa K. Kowalski. Warszawa: [bez wydawcy].
- Glass, H. (1927). *Zamach bolszewizmu na młodzież. Dokumenty*. Warszawa–Płock: Dobra Prasa.
- Glass, H. (1930). Ten trzeci. *Walka z Bolszewizmem*, 32, 195.
- Glass, H. (1933.02.19). Istota współczesnego bolszewizmu. *Myśl Narodowa*, 10, 2–3.
- Glass, H. (1933.06.4). Przygotowanie rewolucji proletariackiej. *Myśl Narodowa*, 25, 1–3.
- Glass, H. (1974). *Młodzi walczą*. Londyn: Veritas.
- Grabski, S. (1921). *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*. Warszawa: Nakładem Księgarni Perzyński, Niklewicz i S-ka.

- Grabski, S. (1927a). *Kryzys myśli państwowej*. Lwów–Warszawa: Nakładem Księgarni B. Polonieckiego.
- Grabski, S. (1927b). *Rzym czy Moskwa?* Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin: Nakładem Księgarni św. Wojciecha.
- Jabłonowski, W. (1928.07.15). W mocy Antychrysta, cz. 1. *Myśl Narodowa*, 20, 1–3.
- Jabłonowski, W. (1928.09.1). W mocy Antychrysta, cz. 2. *Myśl Narodowa*, 21, 1–3.
- Jachymek, J., Paruch, W. (2001). Wstęp. W: J. Jachymek, W. Paruch (red.). *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939* (s. 9–14). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kawalec, K. (1989). *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kącka, K. (2018). Mit polityczny. W: J. Marszałek-Kawa, D. Plecka (red.). *Leksykon wiedzy politologicznej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kochanowski, J.K. (1934). *Wśród zagadnień naszej doby (1918–1933). Rozważania moralne*. Warszawa: Wydawnictwo Hoesick.
- Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Koko, E. (2010). Rosja bolszewicka w publicystyce politycznej Franciszka Rawity-Gawrońskiego. W: A. Drzewicki, E. Koko (red.). *Druga Rzeczpospolita z morzem w tle. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Romanowi Wapińskiemu* (s. 333–339). Gdańsk–Gdynia: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kryński, W. (1919.04.10). Obyczaje w Rosji bolszewickiej. *Gazeta Warszawska*, 99, 3.
- Lutosławski, K. (1919). *Hasła rewolucji w świetle nauki katolickiej*. Warszawa: E. Wende i Spółka.
- Maj, E. (2000). *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Maj, E. (2006). Wrogowie narodu i państwa polskiego w koncepcjach Ligi Polskich Rodzin. W: S. Stępień (red.). *Ideologie, doktryny i ruchy narodowe. Wybrane problemy* (s. 390–405). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Maj, E. (2008). Użytkowa wartość mitu politycznego w komunikowaniu idei na przykładzie myśli politycznej Narodowej Demokracji. W: M. Mikołajczyk, M. Śliwa (red.). *Kontynuacje i nowatorstwo w świecie współczesnych idei* (s. 156–166). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Maj, E. (2010). *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Meller, A. (2008). Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce. Miesięcznik „Walka z Bolszewizmem” w latach 1927–1931. *Historia i Polityka*, 7, 42–56. DOI: <https://doi.org/10.12775/HiP.2008.003>.
- Michalski, R. (1997). *Obraz bolszewizmu i Rosji sowieckiej na łamach polskiej prasy pomorskiej w latach 1917–1939*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Najazd Moskwy na Polskę. Mowa pła tożmżyńskiego Kazimierza Lutosławskiego o potrzebie walki z bolszewizmem w Polsce*. (1919). Warszawa: Spółdzielnia Oświaty Narodowej.
- Oksza-Grabowski, I. (1923). Założenia nacjonalizmu całkowitego. *Przegląd Wszechpolski*, 1, 32–40.

- Pawełczyk, P. (1993). Mit jako zjawisko społeczne. W: K. Borowczyk, P. Pawełczyk (red.). *W kręgu mitów i stereotypów* (s. 7–13). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pipes, R. (2000). *Rosja bolszewików*. Warszawa: Wydawnictwo Magnum.
- Rawita-Gawroński, F. (1921.03.11). Mieczem, złotem i cudzym imieniem. *Rzeczpospolita*, 69, 2.
- Rawita-Gawroński, F. (1922.12.27). Zagadkowość polityki Rosji. *Rzeczpospolita*, 351, 4.
- Rawita-Gawroński, F. (1927.11.5). Mesjanizm Rosji. *Tygodnik Ilustrowany*, 45, 12.
- Ryba, M. (1999). *Naród a polityka. Myśl społeczno-polityczna twórców ruchu narodowego w okresie międzywojennym*. Lublin: Instytut Edukacji Narodowej.
- Schmitt, C. (2012). *Teologia polityczna i inne pisma*, przek. i wstęp. M.A. Cichocki. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Stępień, S. (2012). Refleksje Stanisława Grabskiego nad bolszewizmem jako rosyjską odmianą komunizmu. W: T. Sikorski, A. Wątor (red.). *Narodowa Demokracja XIX–XX wiek. Dzieje ruchu politycznego. Księga pamiątkowa poświęcona pamięci Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008)*, t. 1: *Koncepcje – ludzie* (s. 420–432). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Stobiecki, R. (1998). *Bolszewizm a historia. Próba rekonstrukcji bolszewickiej filozofii dziejów*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Strzelecki, M. (2008). *Wizje wychowania społecznego w polskiej myśli politycznej lat 1918–1939*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Strzelecki, M. (2012). Wizerunek wroga w nacjonalistycznej publicystyce społeczno-politycznej w latach 1918–1939. W: T. Sikorski, A. Wątor (red.). *Narodowa Demokracja XIX–XX wiek. Dzieje ruchu politycznego. Księga pamiątkowa poświęcona pamięci Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008)*, t. 1: *Koncepcje – ludzie* (s. 152–170). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Strzelecki, M. (2018). Bolszewizm. W: J. Marszałek-Kawa, D. Plecka (red.). *Leksykon wiedzy politologicznej* (s. 63–64). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szmydtowa, Z. (1929.03.17). Wychowanie narodowe. *Myśl Narodowa*, 11, 171–172.
- Tischner, J. (2012). *Alfabet Tischnera*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Tomasiewicz, J. (2003). *Ugrupowania neoendeckie w III Rzeczypospolitej*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Trembicka, K. (2015). O potrzebie wykorzystania źródeł w politologicznych badaniach myśli politycznej. *Humanities and Social Sciences*, 22, 199–211.
- Wapiński, R. (1996). Polska między Wschodem a Zachodem – wyobrażenia i rzeczywistość. Z problematyki przemian cywilizacyjnych. *Nauka*, 1, 5–17.
- Wasilewski, Z. (1918.11.18). Morał bolszewizmu. *Gazeta Warszawska*, 3, 1–2.
- Wasilewski, Z. (1921). *O życiu i katastrofach cywilizacji narodowej. Wstęp do rozważań nad programowymi zagadnieniami doby obecnej*. Warszawa: Nakładem Księgarni Perzyński, Niklewicz i S-ka.
- Wasilewski, Z. (1927.08.1). O uzgodnienie terminu. *Myśl Narodowa*, 17, 1–2.
- Wojdyło, W. (1993). *Koncepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wojdyło, W. (2000). Stereotyp Żyda w publicystyce społeczno-politycznej obozu narodowego w Drugiej Rzeczypospolitej. W: W. Wojdyło (red.). *Wychowanie a polityka*.

- Mity i stereotypy w polskiej myśli społecznej XX wieku* (s. 87–96). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Wojdyło, W. (2020). Państwo w myśli politycznej obozu narodowego. Przeszłość i teraźniejszość. W: G. Radomski, W. Wojdyło (red.). *Meandry polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku. Wybrane aspekty* (s. 17–100). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Zackiewicz, G. (2004). *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo ARCANA.
- Zamorski, J. (1923). *Uwagi o gospodarczym położeniu Polski*. Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładcza Karola Rzepeckiego.
- Zamorski, J. (1924.08.29). Tępić komunizm. *Myśl Narodowa*, 35, 1–2.
- Zamorski, Z. (1925.03.28). Nowy atak lewicy. *Myśl Narodowa*, 13, 1–2.
- Ziółkowski, J. (2013). Wróg polityczny. W: M. Karwat, J. Ziółkowski (red.). *Leksykon pojęć politologicznych* (s. 89). Warszawa: Wydawnictwo ELIPSA.